

S LUIT DE CANON NIET OP IN ZIJN ARK

EEN REFLECTIE OP DE DYNAMISCHE CANON
VAN DE NEDERLANDSTALIGE LITERATUUR

“Vlaamse canon: wat in Vlaanderen wereldberoemd is”, zo luidde de kop boven een artikel in *NRC Handelsblad* (1 juli 2015) over de “Dynamische canon van de Nederlandstalige literatuur vanuit Vlaams perspectief”. Het kan mijn verbeelding zijn, maar ik lees hierin denigrerende meewarigheid over die malle Vlamingen, die er zulke curieuze literaire voorkeuren op nahouden. De Nederlandse visie op de Vlaamse literatuur mag dan in de afgelopen decennia positiever zijn geworden – “De Belgen zijn beter”, beweerde Arjen Fortuin in 2006 in *NRC* – maar de betrekkingen blijven toch enigszins lauw. De opheffing van De Bezige Bij Antwerpen werd door het grootste deel van Nederland met schouderophalen begroet, voor de introductie van de dynamische canon hadden alleen de Nederlandse nieuwsmidia *NRC* en Radio 1 aandacht.

Het is met deze situatie (Nederland dat zich nog altijd als het culturele centrum beschouwt, Vlaanderen dat terecht geen positie in de periferie accepteert) een precare taak om als Noord-Nederlander een beschouwing te geven op die Vlaamse canon. Toch vroeg *Ons Erfdeel* me dit te doen. Al heb ik de afgelopen kleine tien jaar gedoceerd over Vlaamse of Groot-Nederlandse teksten en heb ik sinds anderhalf jaar zitting in een adviescommissie van het Vlaams Fonds voor de Letteren: noordelijke vooringenoemenheid zal me altijd blijven aanleven. Dat bleek wel uit de interessante discussies die ik, sinds de lancering van de canon op 1 juli 2015, met enkele Vlamingen had. Dit artikel over de mogelijkheden en problemen van deze canon vanuit Vlaams perspectief reflecteert dan ook mijn Noord-Nederlandse positie, die zal verschillen van die van veel Vlaamse literatuurliefebbers.

LAURENS HAM

werd in 1985 geboren in Amstelveen. Hij werkt als universitair docent Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Utrecht (UU) en als docent Literatuurgeschiedenis aan de Koningstheateracademie in Den Bosch. Daarnaast schrijft hij essays en kritieken, onder meer voor *Ons Erfdeel*, *DW B*, *De Reactor* en *De Groene Amsterdammer*. In 2015 verscheen zijn studie *Door Prometheus geboeid. De autonomie en autoriteit van de moderne Nederlandse auteur* (Uitgeverij Verloren).

DE CANON VAN DE CONSENSUS

De reden om uitgerkend nu een canon te introduceren is duidelijk: in 2016 moeten de Vlaamse en Nederlandse literatuur op de Frankfurter Buchmesse op de kaart worden gezet. Verschillende nieuwsmedia wezen erop dat ook in Nederland inmiddels stappen zijn gezet een gelijkaardig project te beginnen. Overigens zou het onterecht zijn deze canon in de eerste plaats als een marketinginstrument te beschouwen. Hij is eerder een verrassend klassieke exercitie die lijkt te zijn ontstaan uit een vertrouwen in publieke culturele vorming. 51 literaire meesterwerken staan erop, en over het culturele en historische belang van de meeste teksten is nauwelijks discussie mogelijk. Het historische karakter van de lijst wordt nog onderstreept doordat er alleen boeken van gestorven auteurs werden opgenomen – waardoor *Gangreen I* na Jef Geeraerts' overlijden nog vlug moest worden toegevoegd – en door de eis dat gekozen boeken minstens 25 jaar oud moesten zijn.

Het resultaat is een plechtig monument, geïnitieerd door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL) en het Vlaams Fonds voor de Letteren en opgetrokken door een commissie van stevig cultureel belang die bestaat uit een gewaardeerde auteur als voorzitter (Erik Vlaminc), erkende wetenschappers (Hugo Brems, Willy Vandeweghe, Frank Willaert, Samuel Mareel) en belangrijke spelers uit het veld (directeur van het Letterenhuis Leen Van Dijck, Ons Erfdeel vzw-hoofdredacteur Luc Devoldere, KANTL-coördinator Bert Van Raemdonck). Veelzeggend waren de woorden van Vlaminc in *De Morgen*, die beweerde dat “we voor 90 à 95 procent juist zitten, hoewel zo’n lijst subjectief blijft, hoeveel literatuurwetenschappers je er

ook op zet.” Dat woord “juist” impliceert dat de lijst zo getrouw mogelijk iets moest “weerspiegelen” dat er blijkbaar vooraf al was; deze commissie was er enkel om de boel te bekrachtigen.

Ook in de uitgangspunten op de website is deze opvatting terug te lezen: de commissie zegt te hebben geprobeerd “om ons oordeel zo weinig mogelijk te laten beïnvloeden door modes of persoonlijke voorkeuren maar om integendeel de consensus te registreren die er in de loop van de jaren of van de eeuwen omtrent een literaire tekst is gegroeid.” De twee andere kerncriteria voor de opname van een boek in deze canon, zo lezen we, waren “literair-esthetische waarde” en “leesbaarheid”.

Bezien vanuit deze canonvisie – dus vanuit het idee dat de canon een weerslag moet zijn van een (nationale, culturele) consensus – is deze canon ongetwijfeld een belangrijke verworvenheid. Dit zijn, voor zover ik dat kan inschatten, inderdaad veelal de boeken die er in Vlaanderen toe doen. Bijzonder aan de lijst is de substantiële plaats voor de oudere letterkunde: 20 van de 51 titels zijn vóór 1800 geschreven. En het is een genot om een canonlijst te bekijken waarin Buysse, Van de Woestijne, Gilliams en Walschap zo mooi bijeen staan. Deze canon zou houvast kunnen geven in het middelbaar en hoger onderwijs en kan klassieke werken nieuw leven inblazen. Uitgeverij Vrijdag heeft een bundel gepubliceerd waarin fragmenten uit en beschouwingen over alle werken gepresenteerd worden, er wordt gesproken over integrale herdruk van veel van de boeken en de oudere werken zullen ongetwijfeld digitaal beter ontsloten worden.

DE APOLITIEKE CANON

Met zoveel lof dreigt dit een saai artikel te worden. Wees niet bang: ik denk dat er wel degelijk kritiek op deze canon kan worden gegeven, maar dat we daarvoor dieper moeten graven dan in de oppervlaktelaag van de 51 titels. Mijn belangrijkste bedenking is: de opvatting van een canon als een instrument dat consensus meet, is feitelijk onhoudbaar. Deze canon is een construct, een cultuurpolitiek instrument, en dat kan ook niet anders – *iedere* canon is dat. Zodra een institutie uit een zwerm cultuurproducten gaat filteren, wordt er cultuurpolitiek bedreven vanuit de vraag wat “we” het publiek wel willen laten lezen en wat niet. Aan die keuze liggen impliciet literatuuropvattingen ten grondslag, en die gaan deels dieper dan de drie expliciete keuzecriteria die ik hierboven besprak. Door hieronder deze impliciete literaturopvattingen te bespreken graaf ik de fundamenten van dit canonmonument uit, zagezegd. Ik doe dat niet zozeer om aan te tonen dat het hele project op drijfzand berust, maar wel om te laten zien dat er niet alleen een heel ander standbeeld had kunnen staan, maar dat er ook nog eens voor een andere sokkel gekozen had kunnen worden.

Het viel me op dat weinig van de stukken die in de dagen na de lancering verschenen uitspraken deden over de literatuuropvatting van de commissie. Er werd wat gekissebist over de boekkeuze, dat wel. De arme Richard Minne was hier en daar steen des aanstoots – *Wolfjzers en schietgeweren*, wie las dat nu nog? – en in Vlaanderen miste men Felix Timmermans en Ernest Claes, in Nederland Jan Wolkers en Simon Vestdijk. Dat de kritiek zich tot voetnoten in de marge beperkte, onderschreef in feite dat de canon *grosso modo* boven kritiek verheven was.

Toch had men juist met het benoemen van Felix Timmermans en Ernest Claes een interessant punt te pakken. De lijst gaat voorbij aan hele generaties Vlaamse auteurs die eens hoog aangeschreven en populair waren: naast Felix Timmermans en Ernest Claes onder andere Jan Frans Willems, René de Clercq, Wies Moens, Alice Nahon en Filip de Pillecyn. Stuk voor stuk zijn het auteurs die (diepgaand) beïnvloed zijn geweest door de Vlaamse Beweging – een traditie die uit de Vlaamse literatuurgeschiedenis niet is weg te denken. Nog altijd is de Vlaamse literatuur tot in haar haarvaten van politiek doortrokken, maar dat engagement is in deze canonlijst alleen zichtbaar in het onmisbare drietal *De Leeuw van Vlaenderen*, *De Kapellekensbaan* en *Het verdriet van België*. Van Paul van Ostaijen zijn niet de politieke verzen (*Het Sienjaal*, *Bezette Stad*) maar de klankrijke *Nagelaten gedichten* gekozen; van Guido Gezelle lezen we niet de talloze gelegenheidsgedichten over ‘Vlaamse Koppen’ maar het formalistisch aandoende *Rijmsnoer*; en door de tijdbegrenzing valt een hedendaagse geëngageerde auteur als Tom Lanoye buiten de boot. (Uit de Noord-Nederlandse literatuur wordt een nóg apolitekere keuze gemaakt: *Max Havelaar* is het enige gekozen boek met een expliciete politieke strekking.)

Ook ik zou De Clercqs *De Noodhoorn* of De Pillecyns *De soldaat Johan* geen literair-esthetische meesterwerken noemen. Maar ze hebben volgens mij wel meer dan Minne en Gilliams, laat staan dan Achterberg en Nijhoff, de richting van de Vlaamse literatuur bepaald. Het keuzecriterium “literair-esthetische waarde” heeft het culturele argument hier dus verdronken: de canon heeft een structuralistisch karakter gekregen. Verrassend is dat niet, aangezien een goed deel van de commissie een letterenopleiding zal hebben gevolgd in een tijd dat het structuralisme leidend was, maar het is onmogelijk vol te houden dat de commissie hier louter “registrerend” te werk is gegaan. De keuze is eens te opvallender omdat de ruime keuze uit historische titels doet vermoeden dat het materiaal tot 1800 wél sterk met een cultuurhistorische bril is gelezen. Het lijkt me sterk dat Vondels *Poëzy of verscheide gedichten*, het *Geuzenliedboek* of Ruusbroecs *Die geestelike brulocht* alleen op hun esthetische kwaliteiten zijn gekozen in plaats van op hun formidabele culturele betekenis.

DE CANON VAN DE BLANKE MAN

Ook in een ander opzicht leidt de “registrerende” werkwijze van de commissie tot opmerkelijke resultaten. Alle auteurs van deze lijst zijn blank en er zijn slechts vijf vrouwen opgenomen – minder dan tien procent van het totaal. Tussen Anna Bijns’ *Refreinen I* (1528) en de eerstvolgende tekst van een vrouwelijke auteur, M. Vasalis’ *Parken en woestijnen* (1940), gaapt een kloof van meer dan vierhonderd jaar. En daarnaast: sporen van Joodse auteurs (Anne Franks *Het achterhuis*, het werk van Carry van Bruggen) zijn afwezig, (post)koloniale literatuur (van Albert Helman of Maria Dermoût) is absent, en ook alle homoseksuele thema’s (Reves *Nader tot u*, Kellendonks *Mystiek lichaam*, het werk van Anna Blaman) ontbreken.

Dit gebrek aan diversiteit legde ik voor aan mijn collega’s van de Universiteit Utrecht, in de zomer van 2015. De drie Vlaamse collega’s wezen erop dat ik veel te veel vanuit een Noord-Nederlands perspectief redeneerde. Vrijwel alle namen die ik noemde, waren volstrekt perifeer in Vlaanderen en pasten dus niet op deze canonlijst. We ontdekten één belangrijke ontbrekende naam: Virginie Loveling, een Vlaamse auteur die perfect had kunnen demonstreren dat er tussen Bijns en Vasalis wel degelijk door vrouwen geschreven werd. Daarnaast kwamen we tot een interessante discussie over de verschillen tussen de Joodse gemeenschap in België en in Nederland. In de Nederlandse cultuur is de aanwezigheid van in het Nederlands schrijvende Joodse culturele figuren niet weg te denken, terwijl diezelfde auteurs in België nagenoeg ontbreken.

Toen ik opwierp dat ik het pijnlijk vond dat de teksten over koloniale thema’s in deze canon zo stereotyperend zijn, werd er opgemerkt dat ik schrijvers uit het verleden toch onmogelijk vanuit mijn eigen perspectief hun standpunten kon aanwrijven. Daar zit iets in, maar tenminste voor één auteur vind ik mijn opvatting steekhoudend: Jef Geeraerts. Stilistisch is *Gangreen I* een virtuoos en hallucinant meesterwerk, maar ideologisch trapt dit boek veel open deuren in. Het is kritisch over ‘de westerse beschaving’, dat is waar, maar die kritiek wordt vooral geuit via een heel stereotyperende visie op Afrikaanse vrouwen. Die zouden een “dierlijkheid” en een gevoel voor rauwe seksualiteit hebben behouden en de westerse koloniale daarmee van hun culturele ballast kunnen verlossen. Het is wat ongelukkig dat het enige boek op de lijst over de Belgische koloniale geschiedenis, een postkoloniaal boek nog wel, op zo’n clichématige manier de imperiale kaart speelt.

De commissie voelt ook wel aan dat de diversiteit in de lijst ver te zoeken is, zo blijkt uit een uitspraak op de site: “De canon die nu voorligt is, het kan eigenlijk niet anders, de canon van de blanke man.” Waarom kan dat niet anders? vraag ik me af. Omdat die consensus waarop de commissie zich beroept die van de blanke man is? Omdat de realiteit in Vlaanderen die van de blanke man is? Omdat op één commissielid na alle leden blanke mannen waren? Begrijp me niet verkeerd: de expertise van deze

Chokri (boven) en Walid Ben Chikha tijdens de presentatie van de canon in Beauvoorde, Foto's Piet Goethals.

commissie zou ik geen moment in twijfel willen trekken, het gaat me om de uitgangspunten. De commissie spreekt de verwachting uit dat “de dynamische canon er in de toekomst anders uit zal zien: multidivers.” Dat kan, maar daarvoor zal actief werk moeten worden verricht. Tegen de “consensus” in zal de commissie boeken moeten selecteren die cultureel van belang zijn en iets van de diversiteit van de Nederlandstalige letteren laten zien. Zoals het slepende zwartepietendebat in Nederland wel heeft laten zien, is de nationale status quo vaak conservatief en weinig geneigd tot verandering. Dat Piet in zijn traditionele zwarte verschijning inmiddels sterk onder druk staat en wellicht spoedig zal transformeren, kon mede gebeuren doordat de instituties van een culturele bovenlaag zich gingen inzetten voor een zaak die een minderheid van de Nederlanders al decennia een doorn in het oog was. Kortom: de commissie zal meer de leiding moeten nemen als ze wil dat de dynamische canon daadwerkelijk in beweging komt.

Als je het mij vraagt, kan dat proces trouwens aanzienlijk versneld worden wanneer de eisen worden opgegeven dat een werk oud en de auteur overleden moeten zijn. Wie een *dynamische* canon verlangt, moet niet bang zijn ruimte te bieden voor boeken die hun sporen nog niet helemaal verdiend hebben. Een canon met levende auteurs is aansprekender en wordt gemakkelijk diverser: tegenwoordig spelen vrouwen in de Vlaamse literatuur een heel zichtbare rol en ook schrijvers met een allochtone achtergrond winnen terrein.

DE CANON VAN CHOKRI BEN CHIKHA

We kunnen nog verder gaan en niet alleen de keuze ter discussie stellen, maar ook de manier waarop de canon zal worden gebruikt. *Hoe* gaan we deze boeken lezen, bespreken, levend houden? Op die vraag werd een fascinerend antwoord gegeven op de presentatie van de canon, op 1 juli in kasteel Beauvoorde nabij het West-Vlaamse Veurne. Ik was er dankzij de ondersteuning van Ons Erfdeel vzw bij, en stond versteld van de (onbedoelde) symboliek van deze plek. Verder van Nederland kun je binnen het Nederlandse taalgebied niet komen. Ook de kasteelsetting was (onbedoeld) symbolisch: het gebouw dateert al van de twaalfde eeuw, maar het huidige interieur en exterieur werden door de laat-negentiende-eeuwse edelman Arthur Merghelynck in zeventiende-eeuwse stijl gerestaureerd. Is zo'n nostalgische *invented tradition* niet een prachtige metafoor voor de nostalgie naar een gecreëerd verleden, die ook deze canon niet vreemd is? Tijdens het middag bleken de bezoekers telkens allemaal het kasteel te moeten verlaten, voordat ze opnieuw naar binnen konden voor het volgende programmaonderdeel. Het gerucht ging rond dat de vloeren van het kasteel een te grote toestroom van mensen niet zouden kunnen dragen. Was het fundament van deze canon net zo wankel als de kasteelvloeren?

Geenszins, zo bleek op deze snikhete dag. Wat opviel, was de vitaliteit waarmee de schrijvers en performers het canonieke werk presenteerden. Elvis Peeters vergeleek Hendrik van Veldeke achtereenvolgens met een rapper, met Bob Dylan en met Nick Cave. Tom Lanoye deed een ronkende toespraak van Barack Obama versmelten met de erotische regels van Claus' 'Nu nog'.

Echt van de sokken geblazen werd ik door Action Zoo Humain (Chokri en Walid Ben Chikha), die in een onthutsende performance Hendrik Conscience, Louis Paul Boon en Jef Geeraerts met elkaar verknoopten. De gekozen vorm was mooi: Chokri jakkerde met flair door zijn tekst heen, omdat hij eigenlijk te veel te zeggen had voor het kwartier dat hem was toebedeeld, en op de achtergrond zorgde Walid voor muziek op het kruisvlak van de Arabische en westerse traditie. Deze performance steeg echter met name inhoudelijk boven de andere bijdragen uit. Zo lichtte Chokri Ben Chikha een passage uit Boons *De Kapellekensbaan* uit, waarin Boon zijn bekende kritiek op de westerse beschaving uit. Aan de hand van deze passage stelde Ben Chikha de vraag of Europa niet in "één groot Brugge" is veranderd, dus in een levend museum. Impliciet stelde hij daarmee ook de door nostalgie gedreven ambities van de Vlaamse canon ter discussie. Hoe kunnen we enerzijds meenemen uit het roemrijke Europese verleden wat van belang is, en tegelijkertijd de vitaliteit bewaren? Ben Chikha's antwoord was diep ironisch en cultuurkritisch tegelijk. Hij verwees expliciet naar *Gangreen I* en impliciet naar Arnon Grunbergs verhaal 'De blonde aap' met zijn voorstel bij wijze van kunstproject een ark te bouwen (als symbool van al het goede dat we uit het verleden willen meenemen), en in die ark een kooi te zetten met daarin een 'Black Venus'. Waar in Grunbergs verhaal het personage De Blonde Aap zich opwerpt als een martelares die zich seksueel aanbiedt aan de mensheid om haar troost te bieden, vroeg Ben Chikha zich af of een zwarte vrouw dezelfde helende functie zou kunnen bieden aan de vermoeide westerse cultuur. Wat ik briljant vond aan de performance, was dat ze vertrok vanuit een liefde voor en kennis van het canonieke erfgoed, maar dat vanuit een gevoeligheid voor een niet-westers perspectief de beginselen van die canon meteen op scherp werden gezet.

DE CANON VAN DE TOEKOMST

Toen ik op de avond van 1 juli terugreisde naar Antwerpen met Willem Bongers-Dek (Nederlander, maar woonachtig in België en werkzaam bij deBuren) reden we langs het Koninklijk Athenaeum Antwerpen. "Kijk", zei hij, "hier werd Willem Elsschot als kind van afgetrapt. Nu heeft de school pakweg 120 verschillende nationaliteiten, 95 procent van de leerlingen is allochtoon." De Vlaamse canon is nadrukkelijk mede ontworpen om in het onderwijs te gaan functioneren. Meteen schoot me een vraag door het hoofd: wat moeten de huidige leerlingen van het Koninklijk Athenaeum met deze

canon aan? Het is aardig dat zij *Het Dwaallicht* kunnen lezen, een pareltje van een oudleerling van de school, maar in hoeverre voelen deze leerlingen zich gerepresenteerd in een canon die zo klassiek en “blank” is?

Hopelijk zullen ze over enkele decennia bijdragen aan het hervormen en “multivers” maken van de canon. Tot die tijd moeten we ons blijven afvragen hoe we deze leerlingen met de canon aan de slag laten gaan. Wat mij betreft kiezen we de tactiek van Action Zoo Humain: we behandelen het erfgoed met liefde en enthousiasme, maar zonder voorzichtigheid. De canon van de toekomst is een lijst klassiekers die we niet moeten opsluiten in een ark, maar die we met gebrek aan eerbied onder handen moeten durven nemen. Deze klassieke titels doorstaan zo’n behandeling echt wel, en een canon is pas echt dynamisch als niet alleen de keuze ter discussie staat, maar ook de verspreidingswijze(n). Op dit punt heb ik overigens goede hoop: de commissie is van plan ieder canonwerk in een digitaal web van referenties en culturele echo’s te plaatsen. Dat zou alvast een eerste stap kunnen zijn om deze canon voor verstening te behoeden.

Alle informatie over de canon op www.litterairecanon.be.

Hieronder staan de 51 titels in chronologische volgorde.

1. Hendrik van Veldeke, *Sente Servas* (ca. 1170/1180)
2. Penninc en Pieter Vostaert, *Walewein* (midden dertiende eeuw)
3. Hadewijch, *Liederen* (ca. 1240)
4. Jacob van Maerlant, *Der naturen bloeme* (ca. 1260)
5. Willem die Madocke maecte, *Van den vos Reynaerde* (ca. 1270)
6. *Karel ende Elegast* (vóór 1325)
7. Jan van Ruusbroec, *Die geestelike brulocht* (ca. 1343)
8. *Beatrijs* (vóór 1374)
9. *Lanseloet van Denemerken* (vóór of omstreeks 1400)
10. Gruuthuseliedboek (ca. 1400)
11. *Elckerlijc* (tweede helft vijftiende eeuw)
12. *Mariken van Nieumeghen* (begin zestiende eeuw)
13. Anna Bijns, *Refreinen I* (1528)
14. *Antwerps Liedboek* (1544)
15. *Geuzenliedboek* (1576-1577)
16. Gerbrand Adriaensz. Bredero, *Spaanschen Brabander* (1617)
17. P.C. Hooft, *Gedichten van den heere Pieter C. Hooft* (1636)
18. Joost van den Vondel, *Poëzy of verscheide gedichten* (1650)
19. Constantijn Huygens, *Trijntje Cornelis* (1653)

20. Joost van den Vondel, *Lucifer* (1654)
 21. Hendrik Conscience, *De Leeuw van Vlaenderen* (1838)
 22. Multatuli, *Max Havelaar* (1860)
 23. Herman Gorter, *Verzen* (1890)
 24. Willem Kloos, *Verzen* (1894)
 25. Guido Gezelle, *Rijmsnoer om en om het jaar* (1897)
 26. Louis Couperus, *De stille kracht* (1900)
 27. Cyriel Buysse, *Het gezin Van Paemel* (1903)
 28. Karel van de Woestijne, *Het vader-huis* (1903)
 29. Nescio, *Dichtertje, De Uitvreter, Titaantjes* (1918)
 30. Stijn Streuvels, *Het leven en de dood in den ast* (1926)
 31. Paul van Ostaïen, *Nagelaten gedichten* (1928)
 32. Martinus Nijhoff, *Nieuwe gedichten* (1934)
 33. Maurice Gilliams, *Elias of het gevecht met de nachtegalen* (1936)
 34. F. Bordewijk, *Karakter* (1938)
 35. Gerard Walschap, *Houtekiet* (1939)
 36. Gerrit Achterberg, *Eiland der ziel* (1939)
 37. M. Vasalis, *Parken en woestijnen* (1940)
 38. Richard Minne, *Wolfjzers en schietgeweren* (1942)
 39. Willem Elsschot, *Het dwaallicht* (1946)
 40. Gerard Reve, *De avonden* (1947)
 41. Hella S. Haasse, *Oeroeg* (1948)
 42. Lucebert, *apocrief/de analphabetische naam* (1952)
 43. Louis Paul Boon, *De Kapellekensbaan* (1953)
 44. Ida Gerhardt, *Het levend monogram* (1955)
 45. Hugo Claus, *De Oostakkerse gedichten* (1955)
 46. Ivo Michiels, *Het boek Alfa* (1963)
 47. J.C. Bloem, *Verzamelde gedichten* (1965)
 48. Willem Frederik Hermans, *Nooit meer slapen* (1966)
 49. Harry Mulisch, *De aanslag* (1982)
 50. Hugo Claus, *Het verdriet van België* (1983)
 51. Jef Geeraerts, *Gangreen 1. Black Venus* (1968)
-